

A TELEPÜLÉS ÉLETVILÁGA (1987/2)

TÁJ ÉS VÁROS

Városaink és bármilyen jellegű településünk, akár csak az útvonalak, vásárhelyek, bányák, vasútvonalak, épületek és kikötők, üdülőhelyek és tanyák, mind, mind a természetből nőttek ki. Határaikon belül is együtt hatnak a természeti képződmények és a társadalmi létesítmények, közösen termelik ki a beépített tér „jeles pontjait”. A városok lakói beépített környezetükön keresztül látják és tapasztalják meg a természetet, ennek következtében a város identitásképző tényezővé válik. A beépített környezeten, mint ablakon át hatol be hozzánk a természet egésze, illetve az a része, mely adott társadalmi közösség számára releváns és megtapasztalható.

De nézzük meg, mi is a táj, és milyen értelemben lehet „benne” a városban?

Kezetben a település, mint beépített környezet, a természet mesterségesen kialakított bekerített része, a „fészekrakás” és a társas együttélés következményeként alakult ki. Azért építettünk, hogy lakhassunk, hogy védelmet találjunk a természet csapásai előtt, hogy megvédjenek falaink az idegenektől. Célunk elsődlegesen az volt, hogy olyan környezetet teremtsünk, amelyben élni lehet. Ekkor még a természet egyetlen sarka sem volt „táj”, csupán fizikai tér, helyszín, mely alkalmas vagy sem a beépítésre. A természeti adottságok — folyóvizek, hasznos anyagok, (fa, kő, ásványok), jó termőtalaj, legelők stb. — döntötték el, hogy hová építkezzünk, hogy hová milyen épületek kerültek. Mellékes és haszontalan („fésztői vagy költői foglalkozás”) volt a természetet tájnak látni. A természet és a társadalmi létesítmények spontán illeszkedésére azonban mégsem találhatnánk jobb példát a régi városoknál: a ember, noha nem tekintette esztétikai élmények forrásának természeti környezetét, évszázadokon át megtalálta a módját a természet szerves továbbépítésének. A várépítő spontán és ösztönös tehetségével meghosszabbította a természet logikáját, és átültette a beépített környezetbe.

A természet önmagában nem táj. A táj emberi—társadalmi termék, a természet sűrített reprezentációja, újratermelése. A táj termelője „a szemlélődő a tájon kívül áll, máskülönben a természet nem is válhatna tájjá” (Lukács György). A „tájtermelés” eltávolodás, illetve elidegenedés a természeti környezetben végzett aktuális tevékenységektől. A szemlélődő álláspontjára való elmozdulás következtében a természet egészét csupán „horizontnyi részletre” a táj képviseli, szimbolizálja. Ezért bizonyos — gondolati — távolságból az egész város beépített tájjá változik. A táj szemlélődésre és meditációra ösztönöz, olyan látvány, mely felszólít a gondolati eltávolodásra, érzelmeket kavart. A város viszont, a benne folyó mozgalmas élettől, tevékenységtől nyeri el funkcióit és arculatát. Ezért a látszólagos ellentét város és táj között. Látszólagos, hiszen a kettejük közti feszültségek egymást erősítik. A városlakónak a vidék még inkább táj (például kiránduláskor), mint a vidékinek, aki szinte soha nem látja tájnak természetes környezetét, és a város a vidékkel (tájjal) összevetve nyeri el különösségét, városszerűségét. Ez a kettős ellentét és egymást erősítő hatás akár a városon belül is érezhető, ha az épületek, parkok, terek, utcák elég helyet hagynak a táj behatolásának.

A tájba szervesen illeszkedő város, a természet ésszerűségének és az ember természetes rációjának a találkozása, mely - Marxot idézve - megmutatja, hogy „mennyire lett az emberi lényeg az embernek természetévé vagy a természet az ember emberi lényegévé”. Eből a találkozásból derül ki, hogy mennyiben sikerült elsajátítani a természet „nyelvét”. Táj és város találkozásának sohasem kell megszüntetnie a közöttük levő feszültséget. A város történelmi tere és ideje mindig különbözik a természet — lassú folyású — terétől és idejétől. A természet végtelensége, miközben belesűrűsödik a város képébe, határokat kap, így lesz véges és pozitív határtalanság.

A természet reprezentációját, a tájat romboló város nemcsak a látványt teszi tönkre, de mentálhigiénés szempontból is káros. A táj megnyugtató, békés meditációra és önvizsgálatra felhívó jellege hozzájárul(hat) a városlakók lelki egyensúlyának megtartásához. Ezzel szemben a tájba nem illeszkedő, azt egyenesen önmaga ellen fordító város stresszkeltő, így hosszú távon elviselhetetlen. Az ember számára a természet saját testének „szervetlen” folytatása. Ha leromboljuk a tájat, nem a természetet igázzuk le, hanem szétromboljuk saját „testünket”. Felszámoljuk azt a természetes keretet, amelyből szó szerint és átvitt értelemben is táplálkozunk.

A történelmi romok még emberi, de már természeti képződmények jelképei régmúlt emberi civilizációknak, de a város visszaolvadásának is abba a természeti környezetbe, amelyből valaha kinőtt. A romok még emberiek, hiszen őrzik az őket létrehozó szándék gesztusát és emlékét, de már egyek a tájjal. A romok hajthatnak gazdasági hasznot, műemlékként, látványosságként használhatók, de ezek a funkciók az elmúlás látványából, a tájszerűségből származnak. Rangot adhat újabb településeknek, épülhetnek rájuk városok, mégis megmaradnak tájnak, látványosságnak, melyet nem eredeti funkciója szerint kell használni, élvezni.

Az élő város a történelmi idő jelképe, mely különbözik a természet időtlenségétől, gyorsabb, elevebb. Ezzel szemben a történelmi romok a társadalom és a természet idejének a metszéspontján helyezkednek el. A történelem és a természet sajátos idői egymásra-találásának szimbólumai. Ahogy a kő sziklává változik vissza, azonosul anyagi környezetével, úgy a társadalom ideje, mely a város falai között pergett, visszatér a természetes idő folyásába. Az elmúlás visszaszelidülés a természetbe, amely még viseli az emberi kéz nyomát, az emberi szándékot.

Magyari Nándor László

A KÉPESLAPTÓL AZ ÉLETIG

Ha jogunk és módunk van rá, nem szalasztunk el egyetlen olyan alkalmat, lehetőséget sem, amely felkínálja fizikai környezetünk átalakítását. Sokszor új elemeket hozunk létre (ide tartoznak az építés szinte áttekinthetetlen változatai), de gyakran jól kiéljük magunk csupán a meglévő beépített környezet átrendezésével, csinosíttatásával is. Függetlenül attól, hogy a végeredménye egy új város—e vagy csupán a kerítés újramázolása, a környezetalakítás mindig látványos és valamiféle megelégedéssel tölt el: utána úgy érezzük, hogy többek vagyunk, valamivel gazdagodtunk. Kevés emberi tevékenységnek van olyan súlyú pozitív tartalma, mint a környezetalakításnak. Bűvkörében a bontás bizonyos fajtái is (a nem

megfelelőnek ítélt környezetelemek eltüntetése) egyértelműen pozitív tevékenységgé válnak.

Kétségtelen, hogy a környezetalakítás — változó intenzitással — minden korban, minden kultúrában jelentkezett és jelentkezik. De vajon mi működött ezt az erős, az emberi nem legbelső lényegéhez tartozó környezetalakítási kényszert? A települések történetével, szerkezetével, funkcióival stb. foglalkozó tudományok sokféle választ adtak és adnak a környezetalakítás mikéntjére vonatkozóan, de a minden alkotó gesztus mögött meghúzódó emberi lényeg számukra rejtély marad. A korok és terek korlátait, adottságait figyelmen kívül hagyó értelmezések egyrésze a természeti környezettel szemben védekezésnek tekinti a folytonos környezetalakítást. Így a település végeredményben egyfajta védőburokként jelenik meg, amely nem csupán a „mostoha” természet ártalmaitól (például a hőmérsékletváltozástól) óv meg, hanem egyúttal megkönnyít egy sor olyan cselekvést is (utazást, munkát stb.), amelyeket más körülmények között véghez sem vihetnénk.

Mások a rendteremtés elemi erejű igényét látják meghúzódni az egyre fokozódó méretű környezetalakítás mögött. Bár a kaotikus világ — rendezett emberi környezet szembeállítás tetszetős és az emberekre nézve rendkívül hízelgő is, egy sor kérdést mégis nyitva hagy, és napjainkban — a környezetvédők fordított előjelű fogalomparjának tükrében — csupán az ellentétpár formai szépsége marad meg. A települések magas fokú rendezettségének illúziója lassan szétfoszlik a „kaotikus” természeti környezet védőinek olyan érvei előtt, mint a környezetszennyezés, a zajártalom, a zöldövezet pusztulása stb. Egyre inkább eluralkodik az a meggyőződés, hogy a települések kaotikusak és a „vad” környezetre jellemző a rend.

Innen pedig csak egy lépés az a kijelentés, hogy a települések, a beépített környezetek létrehozásának erős igénye nem más, mint civilizációs produktum. A kényelmet szolgálja, e szolgálat minden előnyével és hátrányával. A környezetalakítás azonban mindig kétélű; a településhez éppúgy hozzátartozik például a gyors közlekedés, a tetszetős felületek világa, mint a másik póluson a zajszint növekedése vagy a zöldövezet visszaszorulása.

Mindhárom álláspont sok részgazságot tartalmaz, de korántsem annyit, amennyiből megnyugtató módon, aprólékosan megrajzolhatnók a településalkotó ember fizionómiáját. Egy olyan tértől és időtől független modell—arcmost, amely segítségül szolgálhatna nemcsak a mai, hanem a tegnapi és holnapi környezetalakító megértéshez is. S bár nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy ez a portré mihamar megrajzolható lesz, a más és más nézőpontból felvázolt vonások nélkül nem sokra mehetünk. Ugyanúgy vagyunk ezzel is, mint sok más olyan területtel, amelyet a mindennapok antropológiája az utóbbi két évtizedben célba vett. Így például a nyelvről is sok mindent tudunk, de a „beszélő ember” portréjához most „rajzolják” az első igazán hasznosítható vázlatokat. A „környezetalakít ember” esetében nem tehetünk másként. A hasznosítható adalékokért azonban a

mindennapi környezetalakítás

gyakorlatához kell visszatérnünk. Mégpedig ahhoz a kérdéshez, hogy ki hozza létre a beépített környezetet? A válasz látszólag egyszerű: az, aki megtervezi és megépíti. Továbbá a kirakattervező, a kertész, a „városbútorok” (padok, utcalámpák, telefonfülkék, reklámok stb.) formatervezője és még sokan mások, akik státusuknál fogva beleszólnak a város arcúlatának kialakításába.

Igen ám, de gyakran megtörténik, hogy a korzónak szánt színpompás tér nap mint nap üres marad; a gyerekeknek szánt park nyugdíjasok találkahelye lesz; a gyors forgalmat lebonyolítani kívánó járda fiatalok kedvenc találkozási helyévé („majomsziget”) válik; a díszes virágágyásokkal és formatervezett ülőhelyekkel körbevett új szobor környéke csupán a várost látogató idegenek étkezési alkalmainak nyújt teret; a fémcsillogású műmárvány felületek vésett és rajzolt „emlékjелеk” gyűjtőhelyeivé válnak. A beépített környezet, a tervezők és kivitelezők szándéka ellenére, mássá válik, önálló életre kel. Arculatát azok határozzák meg, akik nap mint nap használják. Sőt, még ez sem egyformán történik, más és más státusú, elfoglaltságú, neveltetésű egyének ugyanazt a környezetet másként élik be, számukra az adott tér, útvonal, épület, átjáró, park mást és mást jelenthet. A kiindulópontként feltett kérdés így átfogalmazódik: ki hozza létre a települést, az, aki megtervezi és megépíti, vagy az, aki használja, aki a beépített környezetet nap mint nap élettel tölti fel a használat gesztusában? Ma még korántsem tudjuk eldönteni, hogy melyik félnek milyen mértékben van szerepe a település létrehozásában. Elsősorban azért nem, mert mindmáig indokolatlanul eltúlozzuk a hivatásos építők szerepét, másodsorban pedig, mert rendkívül keveset tudunk arról, ahogyan a település használói beélik környezetüket. Még három évtized sem telt el K. Lynch programadó művének születése óta (The Image of the City), amelyben a szerző a beépített környezet más komponenseivel egyenrangúként tárgyalja a neki tulajdonított jelentést is. Mára már sokat tudunk erről a kérdésről, bár a köztudatba nem, vagy csak alig került be az a szerep, amelyet a használók játszanak a környezet alakításában. A közelmúltban kitűnő tanulmánygyűjtemény jelent meg nálunk ebből a témakörből (G. Broadbent — R. Bunt — T. Llorens: Semnificatie si comportament in cadrul construit). A sok érdekes fejtegetés közül itt csupán egyet emelnék ki, amely a környezet használóinak fontos szerepét hangsúlyozza. A tervezők és építők, ahogyan alig pár hónap alatt új városrészeket teremthetnek, úgy azt is megteszik, hogy pár hét alatt utcák, terek, épületek egész sorát bontják le (rendszerint az építés kedvéért). Ha a bontás részleges, akkor a régi városkép a megmaradt környezetelemekhez kapcsolódva, azokba mintegy jelképszerűen belesűrítődve éli tovább a maga életét. De a róla való beszélés szférájában tovább él a városkép akkor is, ha benne minden elem újjal cserélődött ki. Bár a tárgyi világ fizikailag többé nem létezik, a hozzá való viszonyulás, az egyes elemeknek tulajdonított jelentés akár évtizedekig fennmaradhat, és behatárolja az új környezet beélésének gyakorlatát is. Az eltűnt személyes terek még sokáig ott kísértenek a mindennapi beszédalkalmakban, az emlékekben, a régi fényképeken, és általában a volt lakók éntudata mindennapi újratermelődésének számtalan változatában. Ez a továbbélés mindennél jobban jelzi azt, hogy a település létrehozásában és fenntartásában a benne élőknek milyen fontos szerepük van. Most már azt kell megnéznünk,

hogyan hozzák létre a települést

a benne élők. Ez a „hogyan” mindig valamilyen aktivitáshoz kapcsolódik: a beépített környezet elemeivel a szemlélődés, járás, róla való beszélés formájában találkozunk. A környezetelem — legyen az szín, forma, tárgy, arány, méret, kompozíció, ezekről való tudás stb. — számunkra külső ingerként jelentkezik. Az ilyen ingereket mindig valamiképpen értelmezzük, tudatosan vagy ösztönösen viszonyulunk hozzájuk. Például egy parkban jól érezzük magunkat, egy reklám nem tetszik, az üvegajtótól idegenkedünk, a mozaik kockákon lépkedve engedünk a vonalak szabályozásának stb. A számunkra elérhető környezet-

ben bizonyos elemek újra és újra elénk kerülnek, ilyenkor a találkozás megerősíti a már kialakult viszonyulás helyességét, célszerűségét. A gyakorlás folytán ez a környezet ismert lesz, a szó szoros értelmében véve személyes térrel rendelkezni annyit jelent, hogy a gyakran használt beépített környezet elemeiben mintegy „feloldódunk”: énünk a beélt környezettel való kapcsolatainkban létezik és alakul, csak azzal kapcsolatban vagyunk azok, akik vagyunk. A minden nap használt útvonal, a kedvenc sétány olyan közeget jelent, amelynek egyes elemeihez identitásunk egy-egy mozzanata kötődik. Ha ezek a bennünket hordozó elemek hirtelen megváltoznak, akkor énképünkől veszítünk el egy darabot.

A személyes környezet létrejöttébe két fontos tényező szól bele. Egyfelől azok a biológiai adottságok, amelyek behatárolják a fizikai környezet érzékelését (milyen színeket, formákat vagyunk képesek felfogni stb.). Másfelől igen nagy hatással van ránk annak érzékelése, hogy rajtunk kívül vannak még olyan egyének, akik hozzánk hasonlóan élik be a beépített környezetet, és vannak, akik eleve másként. Az egybeeséseknek és elkülönböztetéseknek ez a játéka szociális termék, és igen nyomatékosan beleszól abba, hogy a számunkra adott beépített környezetet hogyan is éljük át. Emberi gyengénk ugyanis az, hogy a környezetünkre vonatkozó tudatos vagy ösztönös értelmezéseket biztosaknak, holnap is használhatónak kell éreznünk. Ez az érzés pedig csakis akkor alakul ki, ha érzékeljük a mások értelmezéseivel való egybeesést, ha hozzátartozunk legalább egy olyan szűk csoporthoz, amelynek tagjai ugyanúgy használják a számukra adott beépített környezetet, mint mi, és ezt a közös gyakorlatot mi magunk is nap mint nap éltetjük, megerősítjük. A környezethasználat tárgyaitól, idejétől, formáitól, céljaitól függően sok ilyen közösség kialakulhat, és a maga során mindenik jellemezhető egy olyan „nyelvvvel” (a környezet használatának egy olyan közös gyakorlatával), amelynek szabályai alapján a beélt környezetet állandóan jelentésekkel töltjük fel. A közösségi kontextus, a közös gyakorlat az, ami a tér személyes használatának magabiztosságot ad. Az azonos feltételek által életre hívott egyéni értelmezések egybeesései adják a környezetet beélésének azt a közös „nyelvet”, amely dacol a fizikai környezet változásaival, s amely az épületek, utcák jelentéseit akkor is át tudja alakítani, ha azok fizikai mivoltukban mit sem változtak. Ezt a „nyelvet” végérvényesen csak a térben való élés alkalmainak teljes kiiktatása, tehát a mindennapi kommunikációs gyakorlat széttröése számolhatja fel. Ez pedig nem könnyű feladat, mert a térben való élésnek van olyan változata is, amely nem igényli a tér elemeivel való találkozást. Ez nem más, mint a környezet használatáról való tudás, beszélés, amelynek az ismerete hozzásegít a

„hogyan ’él’ a környezet”

kérdésének megválaszolásához. Arról már szó esett, hogy a beépített tér használata (a benne való mozgás) kitermeli és fenntartja azt a „nyelvet”, amelynek segítségével egy-egy közösség a települést vagy annak egy szeletét egyáltalán valamilyennek értelmezi. Ez a nyelv, mint minden valamire való közösségi jellegű kommunikációs gyakorlat, olyannyira önállósulhat, hogy működésére vonatkozóan szabályok, normák sokasága termelődik ki. A legjobb magyarázatot erre egy fiktív példa szolgáltathatja. Tegyük fel, hogy valahol nagyon rövid idő alatt egy ultramodern város épül, mely a turisták körében (mint látványosság) nagy népszerűségnek örvend. A látogatók számára (és természetesen a benne lakók számára is!) ki kell alakítani egy városképet, a városról való tudást, meg kell adni a beélés módjait. Mi is ez a város? — tesz fel a kérdést e tudás megfogalmazói, és gyorsan

jelentéssel ruházzák fel a település legfontosabb elemeit: az új szerkezeti megoldások a technika diadalát példázzák; az utcahálózat rendszerezettsége a célszerűség mintaképe; a közlekedés a legnagyobb időmegtakarítást teszi lehetővé; a város fő csomópontjainak elhelyezése a funkcionális abszolút érvényre juttatását illusztrálja; a felületek, a formák, a színösszeállítások a legformatervezettebb várost állítják elénk és így tovább. Ha időnk és kedvünk van eljátszani ezzel a gondolattal, akkor azt is kitalálhatjuk, hogy ez a tudás (amit egy jól képzett idegenvezető pillanatok alatt el tud hadarni) egyes terekre, épületekre lebontva hogyan néz ki. Ez a tudás mint értelmezési „nyelv” a sajtó, a rádió, a tévé, a reklámfüzetek révén már előre megtervezhető, és sokáig nagy sikerrel forgalmazható akkor is, ha ennek a mindennapi tapasztalat ellentmond.

Ez a példa jól mutatja, hogy a mindennapi beélés során alakuló település mellett létezik egy „virtuális” település is, a kettő egybeesésének igen sok változata lehetséges. Mikor, hol, miért válik el a város beélése a róla való beszéléstől, vagy éppen miért esnek teljesen egybe? Hány arca van egy településnek, és az egyes arcoknak milyen történelmük, milyen jövőjük van? Ki és hogyan vállal részt egyik vagy másik értelmezési háló kidolgozásában, természetes vagy erőltetett fenntartásában? Meddig terjed a jelképekbe sűrített település illúzióinak a mindennapi életet befolyásoló hatalma? Ime, néhány kérdés, amelyekre ma még nem, vagy csak részlegesen tudunk válaszolni. A válaszhoz ugyanis először azt a kérdést kell feltennünk és megválaszolnunk, hogy

miképpen vizsgálható a település?

Ha az itt felsorolt kérdéseket (és társaikat) meg akarjuk válaszolni, akkor sokféle vizsgálati lehetőségünk nem is marad. Azért nem, mert ezek a kérdések a település használatának mikéntjeire vonatkoznak, ezért már eleve csak olyan szemléleti alapállás jöhet számításba, amely a település „életét” a beépített környezetben való mindennapi élés mindennapi gyakorlásának fogja fel. A település egyenlő azzal a többféleképpen szerveződő, több „nyelvbe” sűrűsödő jelentéskomplexummal, amelyet a benne élők közösségei rendelnek formáihoz, színeihez, anyagaihoz, kompozíciójához, tárgyaihoz, tárgye gyütteseihez. Ezek a jelentések csak annyiban léteznek, amennyiben vannak olyan egyének, akik a mindennapi gyakorlat vagy a róla való beszélés révén ezeket a jelentéseket állandóan termelik. Ez érvényes a romjaiból feltárt antik városfalakra éppúgy, mint a mai metropolis reklám—fainak működésére, a kisváros kedvelt korzójának kialakulására éppúgy, mint a mai falu egységes környezetértelmezésének szétesésére. Éppen ezért a települést az őt kitermelő praxis „testén” keresztül kell valamiképpen megragadnunk. Elemzési terület szinte vég nélkül kínálkozik, hiszen a képeslapokon forgalmazott településképtől a tér szimbolikus megszerzéséig, az ünneplő település működésétől a személyes tér kialakításáig, a kirakatok hatásvadászattól a fejünkben élő „mentális térképek” használatáig számtalan olyan cselekvéssel találkozhatunk, amely ember és beépített környezet viszonyára vonatkozik.

Biró A. Zoltán

HA VENDÉG ÉRKEZIK...

A település „arcai” nem egyszerű fizikai adottságok. Léteznek azok a geográfiai, topográfiai, építészeti, urbanisztikai formák, melyeket behálózna az emberi célok megvalósítása érdekében szövődő szálak — utaknak nevezhetném őket (például „megyek a munkahe-lyemre”; „beugrok a barátomhoz”; „lefutok az üztletbe”; „kibuszozok az új negyedbeli nagyáruházba” stb. A konkrét fizikai lehetőségek mentálisan összegeződnek, állnak rendeződnek térképpé.

Aki képes települése arcait a maga számára megteremteni, aki számtalan utat ismer és használ és ha kell, tud „rövidíteni”, vagyis képes új utakat is „építeni”, azt nevezem helybe-lynek. Vele kerül kapcsolatba a máshonnan érkezett, az idegen, a vendég.

Az idegen, amikor útra kel, kialakít magának az eddigi ismeretei, információi alapján egy elvárásrendszert. Volt már hasonló helyzetben; olvasott, hallott hasonló helyzetekről; adott esetben — éppen számára készült — információforrásokat is forgatott. Mindezek őt sajátos szerepre — a turista, az utazó szerepére — készítették fel, és a településnek éppen ezt a látogató, a vendég felé forduló arcát mutatják meg statisztikákban, színes képekben, kiemelt jelképekben (útikönyvek, prospektusok, képeslapsorozatok).

Az idegen közeledése, a jöttét megelőző hír a helybeliben kialakítja azt a szükségletet, hogy elforduljon a mindennapoktól (szabad napot vegyen; ételt, italt szerezzon be); hogy felkészüljön a vendég fogadására. Most nem illusztris vagy híres vendég, esetleg turistacsoport érkezéséről van szó, hanem olyanról, aki egy családhoz érkezik; vagy aki csupán lepar-kol autójával, kiszáll, és kinéz magának egy kevésbé rohanó, szimpatikus járókelőt, és megkérdezi tőle, mi is a látnivaló ebben a városban. A kérdés, a közeledés tartalmazza azt, amit nyíltan is kifejthet: ő itt idegen, őt érdeklí a település múltja, jelene, jövője, minden-napjai, az itteni emberek élete.

A helybeli, a vendégfogadó, a megszólított az érkezés hírére, a megszólításra reagálva kezdi el értelmező, átépítő tevékenységét. Összeszedi ismereteit, végiggondolja, mit is tud ő a településtől. Természetesen rengeteg mindent tud, jól tudja azt is, hogy ebben a helyzet-ben mit is kell, illik, szükséges mondani, hogyan kell viselkedni. A kialakuló párbeszéd arra jó, hogy egyediesítse, az adott interakcióra jellemzővé tegye az általános, a település benn-szülöttjeinek a település idegen felé forduló arcáról alkotott képét, tudását. Az eddigiekből körvonalazódik, hogy

a vendég megjelenése

az az inger, amelyik kiváltja a település vendégfogadó arcáról való tudás explicitté válását. A közismert, sokat hangoztatott vendégfogadásra, a turisták fogadására, a nyári szezonra való felkészülés mindennek csupán az ellátás—elszállásolás—szórakoztatás gazdasági fel-tételeit jelentik. Vagyis azoknak a lehetőségeknek a megteremtését, melyek majd konkrétan megvalósulhatnak a vendégfogadás — idegen és helybeli között létrejövő — színjátékban. Az utóbbi azért fontos, mert véleményem szerint feltétlenül szükséges az, hogy mindkettő közvetlenül „megtapasztalja” egymást — és ne csak tárgyak, szolgáltatá-sokat lebonyolító szakemberek közvetítésével alakuljon ki a kapcsolat. Ahogy az idegen tudja: mi az, ami érdekelni fog, mire is készülök rá — a helybeli is tisztában van vele: mit érdemes megmutatni, mit érdemes megnézni. A kétfajta tudás kétfajta magatartás, azaz

kétfajta szerep egymásra hatásában valósul meg, válik láthatóvá. A színjáték pedig, ha sokan és sokat játsszák, megmerevedik, kötött szabályai, formái alakulnak ki és rítussá válik. A fürdő—, üdülőhelyek a legjobban berendezett színpadai ezeknek a rítusoknak. Céljuk a szabad idő hasznos eltöltése, a pihenés, feltöltődés, az aktív kikapcsolódás — meg a hely „szellemi és anyagi” értékesítése.

A rítusra leginkább az jellemző, hogy eltávolít a munka mindennapjaitól, megállítja a mindennapi időt — az otthonról elutazó mintegy átlép a különleges, az ünnepi, azaz a már említett szakrális időbe. A turizmust vizsgáló tanulmányok nem véletlenül hasonlítják a jelenséget a középkori zarándokláshoz, búcsújáráshoz — ugyanis azokat is éppen az említett vonás, a mindennapi tevékenységből, időből, a profánból a szakrálisba, az ünnepibe való átlépés jellemezte.

Ezúttal nem a vendéglátás rítusa vizsgálódásunk tárgya, hanem annak a településnek a jellemzői, mely az idegen és a helybeli interakciójában épül fel; pontosabban az, hogy milyen tudással rendelkeznek a „benszülöttek” a települések idegenek felé fordított képéről, vagyis

„milyen a mi településünk, amikor egy idegennek mutatjuk meg?”

Egy megyeközpontban, egy ipari övezetből és állattenyésztő, mezőgazdasági jellegű faluból lett kisvárosban, és az utóbbi környékének falvaiban érdeklődtem erről a tudásról.

A településhez való viszonyulás mindig szorosan összefügg az ember érték— és önérték-tudatával. Ahhoz, hogy tudja, tulajdonképpen ki kicsoda, és mi kicsoda (tehát a valóság-tartalom, a valóságban elfoglalt hely ismeretéhez), hozzá kell társítani azt is, hogy ki kihez, mihez képest kicsoda, kicsoda. Az, hogy egy bizonyos helyen van a lakhelyem, nem feltétlenül jár együtt azzal, hogy elfogadom mindazt, ami a pusztán ott— és nem máshol— temből következik; hogy értékesnek tartom mindazt, amit a közvetlen környezetem annak fogad el. A vendégfogadás színjátékában drámai helyzetek, konfliktusok is adódhatnak: nem tartok érdekesnek valamit, amit ő annak tart, vagy fontosnak, értékesnek tartok valamit, ami neki nem jelent semmit, amit ő lebecsül. Ebben az esetben nem elég a pusztán állásfoglalás: értelmezni kell a helyzetet, meg kell magyaráznom az álláspontomat, és érveket kell találnom a másik fél magyarázatával szemben. A kötelező udvariasság miatt ezek a helyzetek ritkán éleződnek ki: az idegen elhallgatja igazi óhaját, a helybelire bizza magát. Emez pedig igyekszik kipuhatolni amaz elvárásait, és aszerint összeállítani a programot, hangoztatni vagy elhallgatni értékítéleteket. Nagyon ritkán tapasztalható, hogy a vendégfogadást teljességgel negatívumnak, „csak” kötelességnek, a mozgásban, a tevékenység szabadságában való korlátozásnak, kényszernek fogják fel: „Amikor nekem jön egy vendégem, amikor egyszer megérkezik, ebédet kell adni neki, és aztán bemutatni a házat és ami van, és aztán el kell vinni a cukrászdába és fizetni kell neki valamit... Együtt kell reggelizni, ebédelni, vacsorázni és egész nap együtt kell vele lenni.”

A fenti szöveg az értéket is tartalmazza: a „vendégszeretetet”. Ez akár az erőszak határát is súrolhatja, hiszen minden más értéket pótolnia kell. A „szívesen látjuk, megvendéglük”, „nem hagyjuk egy pillanatig se magára” típusú magatartást azért vállalják, hogy a vendég „nehogy rossz hírünket vigye”. Előfordul azonban olyan eset is, amikor ezzel se törődik az, aki ténylegesen nyűgnek, munkájában zavarónak érzi a „hívatlan” vendéget: „Elvinném az üzletbe, cukiba. Felvinném a Cigánydombra és a vízgyűjtőhöz. Hazamenénnk és bevinném az istállóba. Odaállítanám ganét hányni.” Gúnyos-dühös az utolsó

mondat, de a közlő számára szomorú is, úgy érzi, hogy egy kis névtelen—múlttalan—jelleg-telen településen, egy faluban, ahol csak a munka van, mit is mutathatna mást, mint a munka csúf oldalát. A faluba azonban akad mutatnivaló, ha a helybeli komolyan veszi feladatát. Ez lehet

személyes szférába tartozó emlék:

„megmutatnám édesapám szülői házát, nagyapám és nagymamám sírját”. A családi ereklyék „együtt megnézése” is az identitás tisztázásához tartozik. A mentegetőzés, amelyet az egyik írás bevezetőjében találtam, már azt jelzi, hogy írója tisztában van azzal, mit is kellene megmutatnia: „Azt hiszem nagyon szegényes lesz a szülőfalum bemutatása, mivel nem valami nevezetes helység, és értékes dolgokkal vagy műemlékekkel nem rendelkezik.” De mivel az ingerre válaszolnia kell, be kell sorolnia valamit az értékek közé, s mivel úgy érzi, hogy ennek a településnek is kell legyen az idegen fele forduló arca, így folytatja: „Bemutatnám a kultúrházat, nehogy azt higgye a vendég, hogy a falu kulturális élete nagyon alul van”. A kultúrház ebben az esetben, az író szándéka szerint mint jelkép jelenik meg: létével bizonyítja azt a valamit, amire itt is nagy szükség van, amiből az itteniek is kivesszik a részüket: a kultúrát.

A következő írás ugyancsak falut mutat be, de a szempontjai, a kiemelt értékek már általánosan jellemzőek:

„Én elvinném egyszer haza, megmutatnám a házunkat, az állatainkat, a kertet. Aztán elsétálnánk a volt D. báró kastélyába, a kastélynak a kertjébe. Elvinném egy faragóhoz vagy egy bútorfestőhöz. Népművészeti tárgyak festésével és faragásával foglalkoznak. Meglátogatnánk a szénbányát, a kőbányát. Most nyitottak egy új bányát, úgy nevezik, hogy akna, egy 50—60 méter átmérőjű kör, amely nagyon mély, kábé 120—130 méter az egyik, a másik meg 80—90 méter. Nagyon sok víz van benne. Gumiruhában dolgoznak, mert folyik a víz állandóan. Ellátogatnánk még a futballpályára egy mérkőzés alkalmával. Kilátogatnánk egy erdőbe, amelyik hegyen fekszik, és onnan néznénk meg a falut a körbe lévő erdőkkel, gyümölcsösökkel.”

Lássuk tehát az itt megjelenő általánosan érvényes arcvonásokat. Az első: a kastély. Műemlék; a múlt, amely hozzánk tartozik, ami megadja a település jellegét — és az idegen éppen a jelleget adó, sajátos, páratlan tárgyakra kíváncsi. Ezt jól tudják a helybeliek, hiszen más településen ők is idegenként viselkednek: „Az emberek azzal a tudattal nőnek fel, hogy a műemlékeket, az előző századok érdekességeit, ha van lehetőség rá, meg kell nézni. Az már nem biztos, hogy érdeklí őket, de ez már így szokás; ez már egy olyan rutinszerű dologgá vált.” Tehát az időt halmozó épületek a koruk, stílusuk miatt értékesek — akár csak az ilyennek szánt modern létesítmények: „...érintem a Malom—csárdát, amelyet most renováltak. Ez egy olyan jó régi hangulatot kelt, mert maga az épület tartalmaz minden olyan elemet, amely a régi malomban volt.” Így néz ki tehát a régi malom illúziója — és erre van szüksége az idegennek.

A második arcvonás: az idegent érdeklő táji jellegzetesség, a folklorizmus jelensége, termékei. A beszámoló nem volt teljes, hiszen az említett festő és faragó nemcsak népművészeti tárgyak festésével és faragásával, hanem azok árusításával is foglalkozik. Azokat a tárgyakat termelik, melyeket az idegen a hely — pontosabban mint a helyi sajátos kultúra — jellegzetességeként megvásárolhat, magával vihet. Hogy származásuk, hovatartozásuk felől kétsége ne legyen, alkotói megteszik azt, ami a klasszikus paraszti kultúrában elképzel-

hetetlen volt: „emléktárgyakká” változtatják őket akkor is, ha funkcionálisak — nevüket, falujuk nevét, a készítés évét, kérésre az ezutáni tulajdonos nevét vagy jelmondatot is ráfestenek, rávésnek a tárgyra. Vannak olyan települések, melyeket a helyi népművészek tettek nagyobb körzetben ismertté, és ha a reklámot megfelelőképpen ki tudják használni, más „odavalók” is kamatoztatják ebből eredő „tökéjüket”. A funkcionalitástól megfosztott tárgy mégis érték marad: a kis méretű kopjafa, bokály, a kazettaméretű „eredeti motívumos” festett láda már csakis identitás—konzerváló szimbolikus értékkel bír.

Az idegennek tehát meg kell ismernie a folklorizmus termékeit és készítőit, akárcsak mindazt, ami „múzeumi”. Városon, egyes falvakban ennek intézményesített formája van: múzeum, múzeumnézés. A laikus idegennek a tárgyakból, azok elrendezéséből kell(ene) rekonstruálni az egykori tárgyegyütteseket, használati módokat — mindezekből pedig éppen azt, ami a településre jellemző, identitásmeghatározó volt. Eléggő nehéz vállalkozás ez, mert az idegen csak saját önkényes magyarázatára, vagy a „benszüllött” — („én vagyok idevalósi, én tudom”) — értelmezésére támaszkodhat. A helybeli ritkán vallja be, hogy amiről nem tud mesélni, azt nem szívesen mutatja meg: „A M-várhoz is kivinném, de nem szívesen, mert nem sokat tudok róla.” Ez a „rosszul játszott” szerep eltér az előbb említett „én idevalósi vagyok, tehát nekem tudnom kell” elvtől. Tehát érdekességeknek azokat a helyeket hajlamos kiválasztani a helybeli (különösen, ha van miből válogatni), amelynek kapcsán úgy tudja befolyásolni az idegennek a településről alkotott képét, hogy az az övéhez minél jobban hasonlítson.

A településnek lehetnek olyan szülőttei, akiknek az utókor szobrot emelt, emlékházat nyitott. Természetesen az ilyen hála nem teljesen önzetlen. Az identitás—meghatározáshoz szükséges a nagy megvalósításhoz, különleges teljesítményhez, annak létrehozójához való kapcsolódás. Meg kell teremteni az értékek átsugárzásának illúzióját: ha a település egy nagy embert adott a világnak, ha lehetővé tette ennek a gyermekkori élménygyűjtést, az ifjúkori eszmélést, akkor a településnek mint fizikai környezetnek és mint közösségnek része van az értékek megszületésében; mondhatni, hogy azok az ő értékei is. Mi részesei lehetünk ezeknek az értékeknek, csupán azzal, hogy ilyen értékteremtő helyen van az otthonunk, függetlenül persze mindattól, hogy a sokat emlegetett értéke — például egy festő képei, művészi látásmódja, művészetfelfogása — mennyire épülnek be mindennapjainkba: „Elvinném az N. I. emlékházhoz, mert úgy érzem, büszkék lehetünk, hogy ilyen nagy nevű festőművész szülőhelye a város.”

A harmadik arcvonás; a település idegen számára teremtett képéhez feltétlenül hozzátartozó eredmények, megvalósítások. A meglátogatható szénbánya, a kőbánya; az ipari, közigazgatási, szolgáltatási jellegű építmények. Lényeges vonásuk: „újak, nagyobbak, jobbak mint az eddigiek”. Ilyen lehet „az az üzem, ami a mi falunkat várossá nevezte ki”, lehetnek „a modern városrészek, amelyek felé megyünk; városunk egyik szépségét ez adja, a hirtelen impozáns építkezés”; „elme gyünk a városba sétálni, megmutatom, hogy mit építettek vagy mit csináltak újat”. A településről forgalmazott

színes képeslapokat

ezek az épületek uralják. Ezeknek a legnagyobb a publicitása, kiadványokban, sajtóban ezekről írtak a legtöbbit; hírük innen is származik. A helybeli szerint erről az idegennek is tudnia kell, és éppen ezért „elvezetném oda..., amit már sokan mások is meglátogattak, és sok cikket írtak róla”.

A település vendégfogadó arcához az említettekén kívül több más vonás is tartozik. Például: az üzletek, melyek bizonyos esetben az idegen utazásának fő céljai lehetnek. Vagy a szórakozóhelyek. E kettő együtt is jelentkezhet, mint a vendégfogadás csúcspillanata: „Ha vendégem van, és nem ismeri a várost, akkor elmegyünk, hogy bemutassam. Beviszem az üzletbe, megnéz mindent, én nem, mert én már ismerem. Felmegyünk a cukiba és ott is megnézünk mindent. Ha jó film van, és persze, ha akar az illető, akkor elmegyünk moziba.” „Elmegyünk kirándulni az erdőre, borvízforrásokhoz vagy kabanához, ahova ők akarnak menni, és ott egy jót mulatunk!”

Más beszámolóiban is megjelenik az ismerkedést méltó módon befejező megvendégelés: „visszatérve, elregélném városom bő vendéglátóipari egységeinek sokaságát, majd beülnék a F. 'csűrbe' - egy sör mellett megkérdezném, mi is a véleménye...”

Még egyetlen arcélról szeretnék szólni: a település természeti szépségeiről, kirándulóhelyeiről. Igaz, ezek egyben szórakozóhelyek is. De itt lehet egységes képet nyerni (ha kilátóhely is van ott) a településről. A fekvés, a kilátás, az épületek összhangja kapnak itt értéket: „megmutatnám a város fekvését, vagyis egy külső pontból a város elterülését, és innen megmutatnám a városban levő fontosabb helyeket”.

Végezetül arra szereték rámutatni, hogy a kiépített kép, a magyarázatok, az értelmezések esetében nem az igazságérték a legfontosabb - bár létezik tárgyilagosságra, objektivitásra törekvés is. Érthető ez, hiszen az egész viselkedésnek, értelmezésnek azt kell sugallnia, még ha ez ténylegesen nem is fogalmazódik meg: én szeretem a településemet, van okom rá, hogy szeressem, hiszen értékeket mutathat fel, melyekhez én valamilyen módon viszonyulok — és az én értékeimet, önazonosságomat is meghatározzák. A kritikus racionalitás nem segíti a koherens szemlélet megvalósulását.

Írásomat egy olyan képfelvázolással zárom, mely úgy gondolom, teljes „szépségében” megmutatja egy kisvárosnak az idegen felé fordított arcát. „Először is azzal kezdeném, hogy elmesélném a város nevezetességeit. Megmutatnám a Vasgyárat, amely egyedüli az országban, amely faszenet használ fel a vaskő megolvasztására(!). Azután megmutatnám a vashámort, ahol évtizedekkel ezelőtt keserves munkával keresték meg az emberek a kenyeret. Azután elvinném és megmutatnám azt a helyet, ahol a nárciszfesztiválokat rendezik, és elmagyaráznám ennek a gyönyörűségeit és szépségeit. Utána pedig bemutatnám kicsi városunkat, az üzleteket, utcákat, fontosabb épületeket...”

Gagy József

SZIMBOLIKUS TELEPÜLÉSSZERKEZET

Csaknem minden településnek vagy kisebb tájegységnek van egy—két helyi születésű szakértője, akik szűkebb környezetük anyagi és szellemi kultúrájának különféle megnyilvánulási formáit felgyűjtik, s anyagukból alkalomadtán közölnek is. E tevékenységüket az illető terület elismert szaktektentélyeinek útmutatásai szerint végzik. Ha például saját településüket vizsgálják, tárgyukat a szaktudomány szempontjainak megfelelően a „milyen a település?” oldalról közelítik meg és írják le; sohasem azt kérdezik: „mi a település?” az ott lakó emberek szemszögéből. Van egy implicit településfogalom; a település az, amit én — az ideális megfigyelő — településnek tartok, látok.

Az emberek a települést másképp és másképp élik meg, az egyes utcasarkoknak, tereknek, házaknak, ösvényeknek jelentésük van, nagyon gyakran más és más személy más és más jelentést rendel ugyanahhoz az elemhez. Ezért belülről kellene látni a települést ahhoz, hogy a milyen kérdésre igazán válaszolhassunk.

Erre a szempontváltásra a helybeli szakértők képesek is lennének, mert szóra tudják bírni az embereket, nem kellene utánozniuk az adatközlésre szorító településföldrajzot. Nem állítjuk, hogy a településföldrajz fölösleges; hiszen elmond egy faluról egy egész sor dolgot: például a környezet geomorfológiája, településszerkezet, telekbeosztás, népességmozgás, az életmód és az életforma alakulásának tükröződése a falu arculatában stb. A gazdasági—társadalmi élet érzékelhető, kvantifikálható megnyilvánulásait írja le, és jövőbe mutató következtetéseket próbál megfogalmazni. Habár nem lép tovább, és nem tekinti feladatának az ember—település viszony kutatását, kiindulópontokkal szolgál egy antropológiai szemléletű megközelítésmóddhoz, s ennek eredményeiből nyeresége is van. Ez utóbbi két kijelentés világosabbá válik, ha egy konkrét példán nézzük meg az ember—település viszonyt. Első fokon azt vizsgáljuk, hogyan, mire használja saját települését egy közösség. Ezáltal itt a település funkcióit nem a létfenntartó—biológiai szükségletek, hanem a közösség belső életének „szellemi szférája” működésének, szerveződésének szempontjából elemezzük.

A vizsgálat helye Lövéte, Hargita megyei nagyközség. Választásunk nem esetleges: itt a természeti—társadalmi elemösszesség az átlagosnál koncentráltabb, ezért feltételeztük, hogy a kutatott jelenségnek is szembetűnőbb, megragadhatóbb sajátosságai vannak.

A település - ember viszony

egyetlen vonatkozását választottuk vizsgálatunk alapjául, éspedig a település szerkezeti tagolódásának módját és e szerkezeti egységek szerepét.

A Kis—Homoród völgyében települt falut a szaktudomány halmazfalunak nevezi. A településszerkezet alakulásában a két legfontosabb tényező figyelemreméltó sajátosságokat mutat: a szűk völgy, meredek domboldalak és a szpora népesség meghatározza a településképet: sűrű utcahálózat, keskeny, kanyargós utcák, beépített telkek, szorosan egymáshoz tapadó csűrök, magas házak. Kivétel a földcsuszamlástól északra fekvő falurész, amely szerkezeti útifalu; itt a házakat gyéribben építették, nagyobbak a telkek, a gyümölcsösök és zöldségeskertek sem ritkák. A településszerkezet kétarcúságának okát a későbbiekben próbáljuk megvilágítani.

Első lépésként nézzük meg, hogyan tagolja a lakosság a falu belső terét. Utcákkal, hidakkal mint kiemelt tételekkel három „szegre” — Alszeg, Középszeg, Felszeg — osztják a falut. A felosztás a Kis—Homoród folyási irányához viszonyítva történik, de a külső szemlélő a határvonalakat semmiféle jelből nem olvashatja ki. Csak a közösség megegyezés szerinti, belső használatra létrehozott jeleinek ismeretében határolható külön a három szeg. Annyira éles volt az elhatárolás, hogy például az egyik ilyen kiemelt utca két oldalán lakók két különböző szeghez tartoztak, ami azt jelentette, hogy egy mintára szervezett, de külön intézményeket használtak.

Erre a hármastagolódásra rátevéődik egy negyedik, amely végigfut mindhárom szegen és egy képzeletbeli zárt körvonalat alkotva kétfelé választja a falu terét. Nevezük jobb híján a jelképes körvonalon belüli teret „felértékelt”, a kívülmaradót „leértékelt” térnek.

A választóvonalat „cövekek” jelölték: „A cüvek az megvót! Mi nem emlékszünk reá, hogy milyen vót, de azt pontosan tudjuk, hogy hol vót a négy cüvek: egy vót Kardé felé a Tókos István háznál (Ny), egy vót a templom kerítése mellett kívül (K), attól kifelé esött Sópás-tya s Csató, harmadik Felszegbe, a Mihály hídnál (É), a negyedik Alszegbe, a csendőrség-nél (D).” (S. I.)

Kérdés, hogy a megnevezett helyeken tárgyi mivoltukban csakugyan léteztek-e az adatközlők átfogta időszak előtt cövekek, vagy csupán a közösség szimbólumteremtő tevékenységének eredményei. Ennek megállapításánál fontosabb szerintünk a cövekek jelentése: a három szegre tagolástól függetlenül, ezekre rátevődve, két ellentétes előjelű térre osztották a falut, vagyis felosztás volt a felosztásban, megkülönböztetés a szegeken belül, amely az egyén helyét jelezte a szűkebb társadalomban.

A vizsgált időszakban a térbeli hovatartozás, mint a közösségekre jellemző

tevékenységek rendezőelve

határozható meg. De milyen szerepük volt a szegeknél, amelyek a közösségi megnyilvánulások szintjén fontos szabályozóelemként működtek; meghatározzák, hogy kik és hol lépnek kommunikációba. A cövekelés szerinti térfelosztás az egyéni viselkedésmintákat, választható magatartásformákat szabályozza.

A három szegben külön—külön volt tánc, mielőtt a népház felépült, a fonó „es úgy vót alszegi, középszegi, felszegi, minden szegben külön a serdülőleányoknak, nagyleányoknak, menyecskéknek, idősebb asszonyoknak, s a házasságok es többségben a szegek szerint alakultak, vót kivétel elég, de a többség, azt lehet mondani, így vót”. (L. J.) A kultúrteremben a bálokon a mai napig megfigyelhető a szegek szerinti csoportosulás: az alszegiek az oldalajtó körül ülnek, a középszegiek a karzat alatt, a felszegiek hátrább, a tűz felől. Lehet, hogy ebbe belejátszik az, hogy „az én koromban, s azután es, az iskolában az egy évjáratúak három párhuzamos osztálya jártunk, az A—ban az alszegiek, a B—ben a középszegiek, a C—ben felszeglek”. (S. J.)

„Temető es külön van Alszegnek s Felszegnek, az Ágostonhidon alóliak az alszegibe, az azon fejjelvalók a felszegibe temetkeznek.” (S. J.)

A gazdasági élet egyes intézményeit (a juhosgazdák cimboraságait, a csordákat, lege-lőket) is szegek szerint szervezték.

Mit jelentett mindhárom szegben a felértékelt (az adatközlők szóhasználatában „cüve-ken belől”) és a leértékelt („cüveken küjjel”) térben lakni? Az első az „út melletti”, „víz melletti” hely, a „falu dereka”, itt a módosabb réteg lakott, a másodikban „hegybeliek”, a gyengébb gazdák, kevés birtokkal rendelkezők, pásztorok. A társadalmi hierarchizáltságot tükrözte tehát a térfelosztás: „Aki cüvekon küjjel lakott, azt alábbvalónak tartották. Ha bementünk az út melletti leányhoz vizitába, ott foghegyről fogadtak — no, pásztorfogadni-jöttél-e, fiam? — mind jár ilyenököt kérdöztek. Aki a lokba lakott, azt elébbvalónak tartot-ták. Ha út melletti legény ment cüvekon küjjeli leányhoz, s a szülők vagy nagyszülők megtudták, az nagy baj vót, nagy dolgot csináltak belőle”. De nemcsak a hierarchizáltságot tükrözte a térfelosztás. Például a ruházat anyagát, díszítő elemeinek méreteit, formáját (főleg a női viseletnél) a térben elfoglalt hely szerint nevezik meg: a „hegybeliek”, a sópásti-ak, csatóiak egyféle díszítőelemeket, a „falu derekában” másfélét használtak. E jelzőmód mögött természetesen a társadalmi tér szintgörbéi húzódnak.

Hogy a közösség életében a tér ilyen intenzív jel—szerepet kap, annak okai a helyi adottságokban rejlenek. A külön szegek szerint szerveződő kommunikációs alkalmak az idők folyamán olyan

kommunikációs környezet

termeltek ki, amelyek a nagyobb közösségen (falun) belül külön közösségek számára jelentettek életteret. A kívülről szövevényesnek látszó kapcsolathálózatban az együttes élmények hatására nézetek, attitűdök, értékek egységesülnek, viselkedésmintákká szerveződnek. Ha ezeket a csoporttagok megsértik, a csoport szankcióval reagál, ha pedig külső támadó teszi, akkor védekezik ellene.

Az egységesülés folyamánként a különböző csoportokban különféle csoporttulajdonságok termelődhetnek, és ezek a mindennapi nyelvhasználatban, a másoktól való elkülönböződés verbális és más természetű gesztusaiban is megfogalmazódtak: „Nagyapám azt mondta, hogy a felszegi s az alszegi nép között annyi különbség van, mint két ország népe között”. (P. R.). „Felszegbe módosabbak, de szűkmarkúbbak, nem olyan segítőkészek, mint Alszegbe. Itt van Alszegbe ez a Kövespatak, ez sokszor veszélyözteti a népet, itt a nép esszetartóbb. Ha valami baj van, azonnal mennek segíteni, de odafel nem ennyire. Én tudom, mert onnat jöttem le!” (P.I.)

A csoportok elkülönülésének első pillantásra nincs más kritériuma, mint a térbeli hovatarozás, ez a tény eleve elrendeli az egyén kapcsolat—környezetét, kifejezi, kézzelfoghatóvá teszi a valahová—tartozást, ugyanakkor elhatárol más csoportoktól. Futólag említettük, hogy milyen tárgyi jelekkel teszi „láthatóvá” a csoport saját tagjainak hovatarozását. Ezek a jelek a csoportközi kapcsolatokban működtek, felismerhetővé tették a csoporthoz tartozást, illetve nem tartozást olyan szituációban is, amikor az egyén kilépett csoportja teréből.

A térbeli helyzet tehát a szemiózis során mint főcsoportképző tényező működik. A kialakuló csoporttudat („mi alszegiek, esszetartóbbak vagyunk”) csak kifelé, a más csoportok irányába egységes. Befelé differenciált, a társadalmi hierarchizáltságot jelző „leértékelt” vagy „felértékelt” térbeli helyzet már az egyén szintjén kap jelentőséget vagy okoz bonyodalmakat kapcsolathálózata szervezésében, milyenségében.

A fentiekben az adatközlők átfogta időszak egészéről beszéltünk. A mai helyzetről szükséges elmondanunk, hogy egy egységesülési folyamat megy végbe, amelyben a csoporthovatarozás jelei tartalmukat veszítik vagy átminősülnek.

Érdekes kérdés a településszerkezet kétarcúságának oka. Az északi rész, ez az úti falu, kényszerű kitelepülésből (az 1913—as földcsuszamlás után) keletkezett, addig szerkezetileg szervesen hozzátartozott a faluhoz, a Felszeg „cöveken kívüli” része volt. Kérdés, hogy szerkezetileg miért nem lett halmazfalu az északra települt rész is, hisz ökológiai viszonyok ezt nem akadályozták. Megítélésünk szerint a magyarázat az emberek tudatvilágában keresendő. Felfogásukban ez a falurész hátrányos, „leértékelt” térnek minősül, a kiköltözéssel a „cöveken kívüliség” is költözött. Tükröződik ez a tény a szóhasználatban is („mi a faluból jöttünk fel”). E minősítés azonban csak részben indokolható a gyakorlati élet tényeivel (például a közintézményektől való távolság), s a hátrányok mellé legalább annyi előnyt is felsorakoztathat a külső szemlélő. De ő nem érzi a halmazfalu eleven húzó-vonó erejét, ami úgy fogva tartja az egyént, hogy csak a kényszer szakítja ki belőle.

Az önálló életre kelt kommunikációs háló, az évtizedeken keresztül mindennap forgalmazódó közösségi jellegű tudás így lesz településszerkezetet alakító tényező.

*Adatközlők: Ladó Ignác, sz. 1907; Péter Imre, sz. 1928;
Péter Rozália, sz. 1932; Silye Ilona, sz. 1930; Silye József,
sz. 1955*

Oláh Sándor

AZ OTTHONOSSÁG FELTÉTELEI

Hol kezdődik és hol végződik az ember? Hol húzandó meg a határvonal ember és környezete között? Egyértelműen elhatárolódik—e ez a két tényező egymástól? Ilyen és hasonló kérdéseket vehetünk fel, amikor szemügyre vesszük a környezetében magát otthonosan érző embert, hiszen az örökségként kapott tárgyi környezet belakásának a folyamata „el-mossa” az említett határvonalat: az ember fizikai testreszabottsága kitágul egy szélesebb területiségre, ami éppúgy részévé válik, mint keze, orra, szeme stb. Természetesen ez egy pszichikai—társadalmi területiség, amely csak jelentésében kerül az ember birtokába, egyébként saját anyagi bázisa és története van. Mégis az ember részének tekinthető, pontosabban az emberi élet egyik nélkülözhetetlen elemének. Ember nélkül ez a környezet holt táj. Megtanult és megszokott környezete nélkül pedig az ember tájékozódásában elbi-zonytalanodó lény.

A város és lakója egymást kölcsönösen feltételezik és alakítják — egyrészt az ember „beéli” a külvilágot, sajátos szempontjai szerint átrendezi azt, egyes mozzanatainak fontosságát tulajdonít másokkal szemben, másrészt pedig a környezeti elemek beépülnek az emberbe, nyomot hagynak szemléletmódján, alakítják felfogását. A város a hétköznapiak során épül fel olyanná, amilyenként a benne lakók használják, ezért sohasem végleges. A város létesítése tehát nem zárul le azzal, hogy az építők kivitelezik az építési terveket, sőt, igazi, emberért való élete csak ezután kezdődik el, hiszen csak ezután lesz a benne való élés színtere. Ezért a város használata egyben annak „második” megteremtése is. Amikor az emberek működtetni kezdik a várost, használják épületeit, utcáit, tereit, parkjait, személyes élettereket hoznak létre benne és belőle (is). Az „én városom” az a hely, amit magamé-
nek ismerek fel, ahol otthonosan mozgok.

Az otthonos környezet az, amit be tudok élni. Amiről érzem, hogy szervesen kapcsolódik életvitemhez. Ami nem mond ellent értékeimnek. Amelynek elemei elraktároznak belőlem valamit. Amelybe nemcsak fizikailag, hanem pszichikailag is beköltözöm. Az otthonosság az az életforma, amelyen belül egyén és környezete egymásban élnek és egymásban felismerhetők, az a viszony, amelyben e két tényező harmonikus egymásrahangelődése megvalósul. Egy olyan kapcsolat, amelyben a kapcsolódó elemek „nyitottak” egymás iránt: a város, mint környezet, változásra érzékeny elemekből áll, melyek kifejezik a társadalom, a közösségek, az egyének pluralitását, az emberek pedig tudatosan alakítják életformájukat—„áttervezik” városukat úgy, hogy jó legyen benne élni.

Az eddigiek alapján kérdésünkre a következő választ adnánk: az ember határa egy bizonyos értelemben otthonos környezetének határával esik egybe. Az ember „addig tart”, amíg környezetét magáénak érzi, és „ott ér véget”, ahol a számára idegen vidék kezdődik. Az pedig, hogy az ember mekkora területet tud átfogni, jelentéssel felruházni és „megsze-

lidíteni” attól is függ, hogy mennyiben tud rugalmasan élni környezetével, és milyen mértékben tud „megtanulni” új világokat. Az otthonos környezet az ember intim környezete, amelynek jól meghatározott jelentése van. Miért fontos ez a környezet? Mert az ember nyelvére „lefordítható”, az ő mértékére szabható, mert az ember által megszemélyesített és birtokolt, mert identitástudatának őrzője.

A lefordíthatóság

Ahhoz, hogy valami felfogható, értelmezhető legyen, meg kell találni az értelmezés „kulcsait”. Ez a kulcs pedig az értelmezésre töregyőn és az értelmezendő város közti viszonyból születik. A hivatalos városfelosztás, az adminisztratív tájékozási pontok (utca— és épületnevek) átlényegülnek az itt élő ember tudatában.

A mindennapos tevékenységek — munkahelyre menés, bevásárlás, a gyerek iskolába kísérése, ismerősök meglátogatása — kirajzolják az egyének személyes térképeinek útvonalait. Miközben e térkép szerint tájékozódik, az ember „újrakereszteli” a hivatalos elnevezéseket, számára egyszerűbb, ha valamilyen személyes élményhez köti tájékozási pontjait. Ezek az elnevezések nem csupán egy személyre szólóak, használhatja akár az egész közösség.

Emberi mértékre szabás

A környezet, amelyben az ember él, elhelyezkedések rendszere. Minden és mindenki tartozik valahova, meghatározott kapcsolódások részese. A város lakói társadalmi hovatartozásuknál, érdeklődésüknel stb. fogva helyezkednek, csoportosulnak, különülnek el. Kialakulnak a városnak különböző területei, amelyről az odavalósiak tudják, hogy ott „ilyen és ilyen” emberek laknak. A város így épületeivel együtt követi a lakói közt kialakuló hierarchiát, az emberek önmagukat alkalmazzák mértékként a város megítélésekor, saját helyzetüknek megfelelően lakják be azt. Az idegen számára ez a „presztízsbelakás” értelmetlen, ő nem tudhatja, hogy az „ottaniak” szemében nem illő, ha ő, mondjuk, hovatartozásáról árulkodó öltözetben bemegy valahova, ahova eszerint az ítékezés szerint nem tartozna.

A megszemélyesítés

Az ember csak annyiban lehet önmaga, amennyiben közölni tudja, hogy van. Ez a közlés pedig csak akkor erősítheti azonosságérzetét, ha más közegekben „regisztrálódik”, ha választ kap a tulajdonságait közlő megnyilvánulásaira. Létezését ez az állandó kommunikáció hitelesíti. Szüksége van tehát egy „megszemélyesített” környezetre, amellyel ezt a párbeszédet folytathatja, és éppen ennek érdekében „leket lehel” a város elemeibe, feldolgozza, felértékeli őket már csak azért is, hogy saját magát láthassa bennük, létezésükkel bizonyíthassa saját létezését.

Ez a „megszemélyesítés” abból is adódik, hogy a város állandó és változó elemei személyes történetek lerakódásai. Mint ilyenek, egy „holt” történelmet rejtenek magukban, amelyek akkor válnak „beszédessé”, ha az aktuálisan benne élők reaktivizálják a múltat. A város történeteket mesél, történelem sokaságát fogadja be: „engedi” magát megszemélyesíteni.

A birtoklás

Mindenféle célirányos tevékenység elvégzéséhez eszközök szükségesek. A város egyes elemei ilyen értelemben eszközértékkel is rendelkezhetnek, amelyek gyakorlatilag segítik az embert, hogy céljait megvalósítsa, illetve lelki támaszt jelentenek, mert azt az érzést keltik, hogy „valami az övé”. Ha valami a birtokomban van, az egyaránt jelenti azt is, hogy valahova tartozom, és azt is, hogy valami hozzám tartozik. Így kielégül az az igényem, hogy környezetemet, városomat, „ez az enyém” tapasztalatával éljem át.

Nézzük most meg, hogy a fenti elemekből összetevődő intimizálási folyamat során miként épül ki a személyes város, miként fonódik egybe a környezetet alkotó elemek saját története a velük való bánásmód történetével. Minden egyes városnak megvan a maga története. Minden egyén ezzel a történelemmel kerül szembe, amikor elkezdni élni saját életét a múltat a jelennel és a jövővel összekötő környezetben. Ezt a folytonosságát szakítja meg egy „pillanatra”, bontja meg az addigi „rendet”, s úgy tűnik, mintha előről kezdene mindent, habár ő úgy érezheti, hogy ugyanúgy látja városát, ahogyan mások. Annak ellenére, hogy a városhasználati szokásokban okozott diszkontinuitás nem abszolút, a városnak az „éppen ilyen” átélése egyedi és megismételhetetlen. Ez az átélés többek között azt jelenti, hogy a város „közeli” jelentésre tesz szert, felfigyelünk rá, mert bizonyos elemeivel vagy részleteivel „meghódításra” „szólít fel”, s egy kognitív és affektív értéknövekedésen megy keresztül. Értékesnek tartjuk, mert a miénk, mert mi élünk benne. De mihelyt a város beépül mindennapjainkba, megszokjuk, bizonyos értelemben semlegessé válik számunkra, értéke „csökken”, gyakran unalmassá, egyhangúvá válik, és már alig várjuk, hogy elutazzunk valahova. De ebben az elvárásban öntudatlanul is benne rejlik az „ide visszatérhetek” bizonyossága. Ha elköltözzük városunkból, fokozatosan jövünk rá, mit is jelentett nekünk az a város. Ez ismét egy szubjektív értéknövekedési folyamat. Ezért mondhatjuk, hogy a város és annak elemei, amellet, hogy bejárják saját pályájukat a kialakulástól az „előregedésen” át az elpusztulásig, végighaladnak — a velük való emberi bánásmód következtében — egy szubjektív értéknövekedési és értékvesztési pályán is. Ez az oka annak, hogy a város addig él, ameddig emberek élnek benne, és történelme addig marad fenn, amíg van, aki emlékezzen rá.

Magyari Vincze Enikő

MINDENNAPI VÁROSKÉPÜNK

„A kunyhók kör alakú elrendezése a férfiak háza körül olyan fontos a társadalmi élet és a vallásyakorlás szempontjából, hogy a Rio de Garças vidékének szaleziánus misszionáriusai hamar megtanulták: a bororók megtérítésének az a legbiztosabb módja, ha egy másik faluba költöztetik őket, ahol a házak párhuzamos sorokban állnak. Ha az indiánok nem képesek tájékozódni a négy égtáj felé, ha megfosztják őket attól a rendtől, amely tudásuk alapja, gyorsan elvesztik a hagyományok iránti érzéküket, mintha társadalmi és vallási rendszerük (...) túl bonyolult volna hozzá, hogy nélkülözze a falu érzékelhető alaprajzát, amelynek körvonalait állandóan maguk előtt látták köznapi életükben.”

(Claude Lévi Strauss: Szomorú trópusok)

Egyéni és közösségi életünk nagy része beépített térben és beosztott időben bontakozik ki. A teret, mely körülvesz, olyan tárgyakkól építettük, melyek többé nem semleges természeti anyagok, hiszen tulajdonságaik jelentésekkel telítődtek. A beépített környezet min-tát, normát és struktúrát kap a benne folyó jelentésteli gyakorlattól, amelynek során az ember értelmet és értékeket visz környezetébe. Másrészt a beépített/feltöltött tér struktú-rát és modellt szolgáltat a benne való ténykedésre, keretet nyújt az emberi életfolyamatok számára.

A környezetbe beleszülető egyén, miután megismeri a használat ábécéjét, szóra bírja környezetét, s a párbeszéd során tanulja meg jelentéssel telíteni a város vagy település épületeit, utcáit, tereit stb. Eközben elsajátítja azokat a szabályokat, amelyek segítségével megtanulható a „tér nyelve”, és ebben a folyamatban alakul ki az a bonyolult viszony, ami az ember és beépített környezete közötti kapcsolat sajátja, a párbeszéd feltétele.

Jelen írásunkban csak a városról kialakított képet és a lakók gondolkodásmódját, a beépített terület használatának rejtett dimenzióit vizsgáljuk az egyén és társadalom olda-láról, mellőzve a beépített tér tervezésének és kiépítésének — az urbanisztika, építéset, településföldrajz vagy esztétika — bonyolult kérdéseit.

Feljetegetéseinket a városi tér jelentéssel való feltöltésének a gyakorlatával kell kezde-nünk, választ kell keresnünk arra a kérdésre, hogy

mit jelent a város a benne lakóknak,

és milyen szintjei vagy rétegei vannak a kialakult jelentéseknek? A város jelentéssel való feltöltése közösségi konszenzusok, széles körben használt szabályok alapján történik, amelyek működésük közben kitermelik a város—tárgyak (épületek, utcák, terek, „város-bútorok”, zöldövezetek, átjárók stb.) jelentéseit, és ugyanakkor a beépített térrel együtt értelmezhetővé, el— és átrendezhetővé teszik a benne folyó tevékenységeket is. A város tehát olyan tárgyi környezet, amelyet sokféleképpen és „sokértelműen” beépítünk cselek-véseinkbe, sokféleképpen használunk. A fényképész mint látványt, megörökítendő képet fürkészi a város utcáit—tereit. A sétáló idegen mint ingerforrást használja. Az idegenfor-galmi szakértő „üzletet” lát a városban, a történész számára munkaeszköz a múlt feltárá-sához. Akár eszköznek, akár célnak tekintjük a városképet, mindenképpen hozzárendelünk egy sor olyan használati szabályt, amely „megmondja”, hogy az adott helyzetben mit jelent a város, kitermelünk egy olyan értelmezést, mely kapcsolódik egyes tevékenységformákhoz. Hogy adott helyzetben mit jelent a város, az a cselekvő alanyok tudatától is függ. De az is kétségtelen, hogy tárgyi környezetünk, így a város is, valahogyan ellenáll szándékainknak, bizonyos határok között irányítja tevékenységeinket, nemcsak gyűjtődénye az életnek, hanem oka és célja is hétköznapi tevékenységeinknek.

A természeti képződményekhez hasonlóan az emberi létesítmények értelmezése is kul-túránként változhat, mégis elsősorban annak a függvénye, hogy ki és milyen helyzetben veszi szemügyre azokat. A város egyes értelmezései természetszerűen privilegizált fontos-ságúak lesznek mind a lakók, mind az idegenek számára. Létrejönnek és működnek azok a kitüntetett városképek, amelyek társadalmilag közvetítettek, és sokak számára jelentik X vagy Y nagy—, kicsi vagy közepes várost. Ennek következtében okkal feltételezhetjük, hogy minden város úgy épül be az emberek tudatába, hogy benne összekapcsolódnak egy-személyes és többszemélyes vagy közösségi jelentések bonyolult hálózatai. Azok a benyo-mások, értékelések és érzések, melyeknek alapján felépíthetjük tudatunkban a városról

hosszú távon fennmaradó képünket, és amelyek alapján megszervezzük kapcsolatunkat a városi környezettel, egyaránt támaszkodnak egyéni tapasztalatokra és közösségi elvárásokra, tanult és észrevétlenül áthagyományozott ismeretekre. Az általunk használt — csupán az objektív, látható és tapintható, kiterjedéssel és földrajzi helyzettel rendelkező anyagi valóság elsősorban mentális struktúra, amikor hozzá viszonyulunk. Soha nem általában a városban járok (még ha időnként így is mondom), hanem egy személyes jelentéssel bíró úton haladok egy bizonyos cél felé. Ha csupán sétálok, kirakatokat szemlélek, és hagyom, hogy a város utcái, terei vezessenek, akkor is fogalmam van arról, merre járok (még ha nem is tudom pontosan, vagy ha éppen úgy érzem, hogy eltévedtem), akkor is a „városban gondolkodom”, valamilyen mértékben személyessé teszem jelenlétemmel a város élményét, ezáltal magát a várost is. A tárgyak intimizálásának feltétele — írja a szakirodalom —, hogy valamiként valóban vagy jelképesen „behozzuk őket” személyes életterünkbe, abba a valós és leképezett térbe, ahol tevékenységünk folyik. A város intimizálása, egyszemélyes jelentésekkel való ki— és feltöltése azért sajátos, mert a város maga az életter. Ha a város szimbolikusan — az utak, terek, épületek kirajzolta — érrendszer, akkor a benne mozgó emberek a vérsejtek áradatát jelképezik. Ezért egy olyan környezetet kell személyessé tenni, mely ugyan magába foglal (zár), de amelybe mások tudatos célokat és funkciókat „építettek be”, s amelyek felfedezése külön erőfeszítést igényel(het). A városképbe betervezett és beépített értelmezések és jelentések akadályozhatják a város intimizálását, illetve értelmezését. Szociális jelentéseit tehát nem lehet csupán a felszín láttán kiolvasni. A város egyszemélyes és többszemélyes jelentései egymástól elválaszthatatlanok, egyik a másikon keresztül tör utat magának. Ha folyamatában akarjuk látni a jelentéstermelést és kapcsolatait a városról kialakított mentális képünkkel, abból kell kiindulnunk, hogy az egyének,

a lakók városképei: városmozaikok,

amelyekből ritkán áll össze az egységes kép. Az egyén ennek a környezetnek csak bizonyos, számára hozzáférhető és általa használt részeit éli be (ilyen a lakóhely és környéke, a munkahely, a bevásárlóközpont, hivatalos központ, sport— vagy kulturális létesítmények). A város más részeit alig vagy egyáltalán nem ismer(het)i minden lakó, ezért aztán nem is lehet (de a hétköznapiakban erre nincs is szüksége) átfogó városképe. A belakott részek alapján rajzolódik ki benne az a mikromentális kép, ami rávetődik az egész városra, és ez az alapja a más részekről alkotott képnek is. Az egyszer kialakított és megőrzött mentális térképek szinte akadályai a változtatásnak, további részek csak a már kialakult „logika” szerint kapcsolód(hat)nak hozzá.

A hétköznapijait élő embernek nincs szüksége általánosan érvényes városképre. Egyszemélyes jelentéssel felruházott környezete egyszemélyes értelmezések révén is olajozottan működik, használható és eligazít. De mi történik, ha idegeneknek kell beszámolni városunkról, vagy mi magunk megyünk látogatóba? Ilyenkor igényeljük az egészszet, azt, hogy felelevenítsük, illetve megismerjük a többszemélyes jelentéseket. Vegyük szemügyre most azt a helyzetet, amikor arra van szükségünk, hogy az apró, töredezett városképek összeálljanak, és kialakuljon a társadalmi jelentéssel bíró egységes városkép, mely általában használható szinte mindenki számára. A városi közösségek sajátossága, hogy a környezet használata során szinte ugyanazokkal a jelentésekkel ruházzák fel a közösen beélt településrészeket, és ugyancsak hasonlít az általuk kialakított és spontán módon forgalma-

zott értelmezési sémák vagy szabályok hálózata is. Az egyének ugyanis a legszemélyesebb környezetüket is a közösség szemével nézik és értelmezik. Közösen „tudjuk” mire kell használni a járdát, és mire az úttestet, mit jelent a közlekedésben a zöld jelzés, és mit a piros, vagy melyik épület számít nagynak, réginek, szépnek vagy csúnyának. De mindannyian tudhatjuk azt is, hogy melyik a legrövidebb út az állomástól a központig, ha pedig ezt meg akarjuk magyarázni valakinek, szinte ugyanazokat

a tájékozási pontokat

nevezzük meg. Így épül ki egy szerves „reprezentatív kép” a városról, ami magán viseli a város sajátos arculatának jeleit. A reprezentatív városkép bonyolult „csatornarendszer” segítségével forgalmazódik melyben fontos szerepe van a hírközlő eszközöknek, a televízióknak, sajtónak, útikalauzoknak stb., de nagyon fontos az egyének szerepe is az elterjesztésében. A reprezentatív és átfogónak vélt városképben egységessé és lezárttá áll össze — még az ott lakók többségének tudatában is — a városképek halmaza. Az elfogadott reprezentatív városkép azonban nem mindig tartalmazza azt, ami „természetes” a lakosság számára, mert gyakran hamis kép alakul ki a forgalmazott városképekből.

Folytassuk tovább az egységes városkép kialakulásának vizsgálatát. Köztudott, hogy a helybeliek csak ritkán szokták történelmi nevezetességek vagy műemlékek megtekintésére fordítani idejüket. Alig vagy egyáltalán nem ismerik a város nevezetességeit, amelyek megtekintéséért mások hajlandók hosszú utat megtenni. Ennek ellenére sajátjuknak érzik azt. A helybeliek városképében mindaddig eltörpülnek a történelmi nevezetességek, amíg idegenekkel nem találkoznak, vagy ezzel bizonyítaniuk nem kell, hogy ők igenis e város lakói. A hétköznapi életben egy párizsinak fontosabb lehet egy újságosbódé, mint az Eiffel—torony, de ha utazása során városáról kérdezik, ez utóbbiról fog beszélni. Város és lakói közötti kapcsolat több mint felszínes ragaszkodás. A közösségi jelentések és értelmezési hálók egyidőben táplálják az identitástudatot és a közösséghez való tartozást is, az, hogy melyik városnak a lakói vagyunk, minősít is. A közösségi jelentések gyakran háttérbe szorítják az egyéniéket még akkor is, ha a gyakorlatban a közösségi jelentések és értelmezési szabályok csak az egyéniéken keresztül működnek. Egy város lakóinak egyetlen képviselője jelképezheti az egész várost, a hozzá fűződő viszonyom egyben a városhoz való kapcsolatot is jelentheti: ilyennek tartom az X városba való embereket általában. Ha városra gondolok, mindig arra a belső képre hivatkozom, ami tulajdonképpen nem is a konkrét tárgyi környezetből származik, hanem másoknak a városról alkotott képére. Ha tovább folytatjuk elemzésünket, megérthetjük, hogy

miért lesz a város félrács szerkezetű?

Christofer Alexander már 1965-ben arról ír, hogy nemcsak a használóknak, hanem a tervezőknek is meg kell változtatniuk a városról kialakított eddigi képünket. A város ugyanis félrács szerkezetű. A faszerkezet azt jelenti, hogy a város különböző elemei és a róluk alkotott képünk szétszórt elemek halmaza, melyek vagy nem fedik egymást, vagy benne vannak egymásban, ha kapcsolódnak, akkor mindig lineárisan és hierarchiákba rendeződve. Ezzel szemben a félrács—szerkezet „axiómája”, hogy benne egymást átfedő vagy sokszorosan kapcsolódó elemek és alrendszerek léteznek. Az egymást átfedő rendszerek ugyanis újabb részrendszereket képeznek, melyek elkülönöződnek a meglévőktől, és új

környezetet hoznak létre. Ha képesek vagyunk félrácsozatnak látni a várost, akkor minden vonatkozásával együtt használni tudjuk azt, sőt, mi magunk alakítjuk ki új meg új arculatát. A bennünk élő városkép ugyanis legtöbbször úgy jön létre, hogy több—kevesebb sikerrel kollázsszerűen összeillesztjük azokat a városképeket, amelyeket láttunk, vagy a mass media közvetít/láttat. Ezzel pedig megakadályozzuk, hogy változatosan használhassuk a város tereit, utcáit és épületeit, hogy minden oldalról lássuk, és tájékozódni tudjunk bármelyik tetszőleges pontból.

A faszerkezetre emlékeztető városkép

merev, nem alkalmas a rugalmas és gyors átcsoportosításokra, gyakran csak egyirányúan — mint reprezentatív kép, mint lakóhely vagy munkahely stb. — értelmezhető és használható, funkciói rögzítettek. Ha viszont módszeresen arra törekszünk, hogy mi magunk alkotó módon termeljük ki azt a szerves városképet, mely minden tevékenységünk mentális kerete és életünk valódi gyűjtőmedencéje, akkor nem járhatunk úgy, mint a Lévi—Strauss által leírt bororó—indiánok: vagyis bármely új környezetet étellel tudunk telíteni.

Magyari Nándor László